

ŽODŽIO SEMANTINĖ STRUKTŪRA IR LEKSIKOGRAFINĖ PRAKTIKA

B. PIESARSKAS

Leksikografiniame darbe pagrindinę vietą užima žodžio semantinės struktūros nagrinėjimas: žodžio reikšmės definicija bei aiškinimas, polisemantinio žodžio reikšminis skaidymas, semantinio ekvivalentiškumo nustatymas vertiminiuose žodynuose ir kt. Todėl leksikografija negali nesiremti leksikologija ir ypač semasiologija, neatsižvelgti į naujausius šių mokslų pasiekimus.

Tai, kad leksikografija yra pagrįsta tradicine semasiologija, nagrinėjančia žodį kaip izoliuotą kalbos žodyninės sudėties vienetą, yra dėsninga, jei pripažįstamas žodžio reikšmės invariantiškumas, kada ji nagrinėjama atsietai nuo atskirų konkrečių žodžio realizacijų šnekoje. Dabar plačiai paplito požiūris, traktuojantis žodžio reikšmę kaip jo semantinių diferencinių požymių, realizuojamų jo distribucinėse formulėse, visumą. Ryšium su tuo kyla klausimas dėl struktūrinės lingvistikos metodų, taikomų žodžio semantinei struktūrai nagrinėti, panaudojimo leksikografijoje. Vertas dėmesio yra transformacinės gramatikos metodų taikymas semasiologijoje, tačiau šiose procedūrose išėjties taškas yra ne žodis, jo semantika, o didesnis vienetas (utterance), jo semantinė struktūra. Tai apsunkina jų taikymą šiuolaikinėje leksikologijoje. Tiesa, viename iš vėlyvesniųjų darbų, besiremiančių transformacine gramatika, tvirtinama, kad „be detalai išdirbtos žodžio semantikos sakinio semantika neturėtų tvirto pagrindo“¹. Taigi transformacinė gramatika priversta pripažinti žodžio semantikos nagrinėjimo būtinumą.

Žodžio semantinę struktūrą sudaro visi jo leksiniai-semantiniai variantai², kurie kalboje reprezentuoja žodžio semantinę įvairovę šnekoje. Leksiniai-semantiniai variantai yra susiję su žodžio jungiamumo ar jo morfologinėmis ypatybėmis, ir, kaip ir pats žodis, jie yra dviplaniai – raiškos ir turinio plano – elementai. Pavyzdžiui, anglų k. daiktavardis *possession* variante „valdymas“ turi tik vienaskaitą, o variante „nuosavybė, turtas“ yra kaitomas skaičiumi ir dažniausiai vartojamas daugiskaitoje.

¹ S. Abraham, F. Kiefer, A. Theory of Structural Semantics; citata paimta iš šios knygos recenzijos žurnale „Вопросы языкознания“ 1969, № 5.

² Terminas „leksinis-semantinis variantas“ – A. I. Smirnickio; žr. jo Лексикология английского языка, Москва, 1956.

Žodžio leksinio-semantinio varianto leksinė reikšmė (čia turime omenyje jo signifikacinę reikšmę³) yra savo ruožtu sudėtinga struktūra, skaidoma į mažiausius semantinius vienetus, t. y. elementarias prasmes, toliau neskaidomas vienos kalbos viduje ir vadinamas semantiniais komponentais. Nors žodžio semantikos komponentinė analizė jau gana plačiai paplito dabartinėje kalbotyroje, jos skaidymas į semantinius komponentus susiduria su kai kuriais sunkumais, o jos taikymo galimybės leksikografijoje dar nėra išaiškintos.

Jei polisemantinio žodžio skaidymas į variantus siejasi ir su raiškos planu, tai atskiro varianto dalijimas į semantinius komponentus liečia tik turinio planą. Pastaruoju atveju žodžio reikšmė gali būti atskleidžiama, interpretuojama kaip kalbos vieneto perteikiama informacija⁴.

Komponentinė žodžio reikšmės struktūra gali būti pateikta kaip hierarchinė schema, kurios viršutinėje dalyje yra kategoriniai, bendrieji, abstrakčiausieji komponentai, o jos žemutinėje dalyje – konkretūs komponentai, sudarantys atskiros žodžio reikšmės pagrindą. Viršutiniai ir žemutiniai komponentai, kaip toliau pamatysime, reikalauja skirtingo leksikografinio traktavimo.

Nustatant komponentų sudėtį, vis plačiau panaudojamos žodžių reikšmių definicijos, duotos vienkalbiuose žodynuose. Reikia pastebėti, kad tose definicijose neišvengiama kai kurio subjektyvizmo, klaidų bei netikslumų. Du žodžiai kartais apibrėžiami vienas kitu (pvz., *smaližius* – „kas smaližauja“, o *smaližauti* – „būti smaližiumi“); definicijose pasitaiko prieštaravimų, loginio nedarnumo ir kt. (pvz., *lapė* – „plėšrus šunų šeimos žinduolis“⁵). Tai neleidžia panaudoti atskirų definicijų semantiniams komponentams išskirti. Tačiau nagrinėjant didelius žodyninės sudėties kiekius, tie trūkumai nevidina žymesnio vaidmens⁶.

Dvikalbių, o taip pat daugiakalbių žodynų kokybės gerinimui didelės reikšmės turės platesnis tarpkalbinio gretinamojo metodo taikymas semasiologijoje. „Nors ir nepakankamai išnagrinėtas, – pažymi V. G. Gakas, – tarpkalbinis gretinamasis metodas gali būti labai naudingas atskleidžiant nemaža papildomų bendrumų ir skirtumų, kurie praslysta kalbos vidinės analizės atveju. Kada lyginamose kalbose skirtumai relevantiški, gretinimas leidžia tuoju pat suvokti tuos skirtumus ir panašumus, kurie kalbos vidinės analizės atveju surandami tik po ilgų lyginimų ir tyrinėjimų,

³ Ю. Д. Апресян, Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики. Проблемы структурной лингвистики. АН СССР, 1963, 106.

⁴ М. Д. Стеланова, Методы синхронного анализа лексики, Москва, 1968, 140.

⁵ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954.

⁶ Tarybinėje leksikologijoje žodynines definicijas savo tyrinėjimuose sėkmingai panaudoja I. V. Arnold; žr. jos „Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования“, 1966; „Полисемия существительного и лексико-грамматические разряды“. „Иностранные языки в школе“, 1969, № 5.

susiejant žodžius su jų pažymimomis realijomis“⁷. Tačiau gretinamajame plane nuveikta dar nedaug: padaryta tik atskirų semantinių grupių analizė, pvz., žodžių, reiškiančių giminystės ryšius, spalvas ir kt. Leksikografijai svarbu turėti modelį, tinkantį didelio leksinio masyvo aprašymui ir jo gretinimui atskirose kalbose.

Tarpkalbinio semantinio gretinimo pagrindas yra ne žodis (leksema) ir ne jo leksinis-semantinis variantas, o semantiniai komponentai. Tad būtina padaryti gretinamų kalbų žodžių semantinių komponentų „inventorizaciją“. Tačiau tai labai sudėtingas uždavinys, ir nė vienos kalbos semantinių komponentų pilnas „inventorius“ nežinomas.

Atliekant kalbų L_1 ir L_2 ⁸ konkrečių žodžių semantinės struktūros gretinimą, reikia nustatyti gretinamų žodžių, priklausančių skirtingoms leksinėms sistemoms, semantinių komponentų sudėtį ir jų konfigūraciją, rasti bendrus bei skirtingus jų semantinius komponentus. Bendrieji semantiniai komponentai atspindi tuos pačius ar artimus sąvokinius požymius, išplaukiančius iš ekstralingvistinės tikrovės bendrumo, skirtingi komponentai – skirtingus sąvokinius požymius, išplaukiančius iš to, kad ta pati objektyvi tikrovė yra skirtingai segmentuojama. Dėka ryšio su ekstralingvistiniais faktais semantiniai komponentai tipiškai ne vienai kalbai, o turi universalų pobūdį.

Pereiname prie atskirų žodžio semantikos leksikografinio traktavimo klausimų, kartu pažymėdami svarbesnius skirtumus jos traktavime vienkaltame ir dvikalbiame žodyne.

Visų pirma, šiuose žodynų tipuose skiriasi žodžio semantikos atskleidimo būdas. Vienkalbiuose žodynuose ji atskleidžiama arba semantinių definicijų, nurodančių, kokią informaciją perteikia tas ar kitas žodis, jo variantas, arba to žodžio struktūrinės motyvacijos, nurodančios žodžio semantinius ryšius su giminingu žodžiu, iš kurio jis yra išvestas pagal tam tikrą darybinį modelį. Dvikalbiame žodyne nurodoma ne to žodžio perteikiama informacija, o ekvivalentas kalboje L_2 su tapatybiška informacija. Kai kuriais atvejais ir dvikalbiame žodyne tenka pasinaudoti pirmuoju reikšmės atskleidimo būdu, būdingu vienkaltams žodynams. Turime galvoje žodžius, neturinčius ekvivalento kalbos L_2 žodžių ar pastovių žodžių junginių tarpe. Tie žodžiai kalboje L_2 pažymi atitinkamos tautos realijas, pvz., nacionalinius valgius, rūbus, šokių, papročius ir kt. Tačiau ekvivalentų gali neturėti ir žodžiai, kurie neišreiškia kokių nors tautos, kalbančios kalba L_1 , gyvenimo savitumų. Pavyzdžiui, lietuvių k. žodžiai *bendramintis*, *pabaigtuvės* neturi ekvivalentų anglų kalboje, ir jiems žodyne gali būti duoti tik aiškinimai: *pabaigtuvės* („vaišės darbo pabaigimo proga“) – *feast or merry-making after a kind of hard work has been completed*.

⁷ В. Г. Гак, Опыт применения сопоставительного анализа к изучению структуры значения слова. „Вопросы языкознания“, 1966, № 2.

⁸ L_1 – kalba, iš kurios verčiami, o L_2 – kalba, į kurią verčiami žodžiai dvikalbiame žodyne.

Dažnai nesutampa ir žodžio semantikos dalijimas vienkalbiame ir dvikalbiame žodyne. Aprašant ir dalijant žodžio semantiką vienkalbiame žodyne, išeinama iš jo sugretinimo su kitais tos leksinės-semantinės grupės nariais (neskaitant, žinoma, jo santykiavimo su ekstralingvistiniais faktais); nagrinėjant ir skaidant ją dvikalbiame žodyne, negalima remtis vien tik vienkalbių žodžių pateiktais duomenimis apie žodžio signifikatinę ir struktūrinę reikšmę⁹, o būtina pažvelgti į žodį per kalbos L₂ leksinės-semantinės sistemos prizmę, atsižvelgiant į ekvivalento paradigminius santykius, jo vietą kalbos L₂ leksinėje-semantinėje grupėje (lauke).

Tuo atveju, kada kalbos L₁ polisemantinis žodis ir jo ekvivalentas kalboje L₂ turi du ar daugiau sutampančių leksinių-semantinių variantų, kai kuriuose dvikalbiuose žodynuose jie jungiami kartu. Pavyzdžiui, rusų-anglų kalbų žodyne¹⁰ *обращать, работник, равный, ранний* ir daugelio kitų rusų k. žodžių visi leksiniai-semantiniai variantai sujungiami vartojant paaiškinimą „įvairiomis reikšmėmis“. Kitų rusišųjų žodžių (pvz., *работа, порядок*) bendras angliškas ekvivalentas jungia tik dalį jų leksinių-semantinių variantų. Toks sujungimas turi kai kurias neigiamas puses. Net jeigu kalba L₁ yra žodyno vartotojui gimtoji kalba, jam lieka nežinoma, kurie būtent leksiniai-semantiniai variantai yra jungiami, t. y. turi vieną bendrą ekvivalentą. Be to, jis užtemdo tą faktą, kad žodžio semantinė struktūra kalboje L₁ ir jo ekvivalento kalboje L₂ yra skirtinga. Pagaliau, skirtingus kalbos L₁ leksinius-semantinius variantus dažnai atitinka dar kiti ekvivalentai, kurių pateikimą prie atskirų variantų apsunkena bendras ekvivalentas. Atvirkščiai, nesujungus atskirų leksinių-semantinių variantų, patogų pateikti daugiau ekvivalentų, atitinkančių atskirus kalbos L₁ žodžio variantus. Nežiūrint to, kad, pavyzdžiui, rusų k. žodžio *назначить* ir jo lietuviškojo ekvivalento *paskirti* semantinės struktūros dalinai sutampa, rusų-lietuvių kalbų žodyne¹¹ žodžio *назначить* išskirti septyni variantai, iš kurių penki turi ekvivalentą *paskirti*. Atskirtinis jų pateikimas leidžia lengvai atskirtiems variantams pridėti dar šešis ekvivalentus. Taigi žodžio leksinių-semantinių variantų jungimą reikia praktikuoti atsargiai ir apgalvotai.

Antra vertus, kai kuriuose dvikalbiuose žodynuose¹² pastebima tendencija išskirti daugiau leksinių-semantinių variantų kalbos L₁ žodžių semantinėje struktūroje, negu jų išskirta tos kalbos vienkalbiame žodyne. Kalbos L₁ žodžio vieną variantą atitinka du ekvivalentai, tarp kurių kalboje L₂ yra žymesni semantiniai skirtumai, ir, matyt, tuo vadovaujantis, ekvivalentai pateikiami atskirai, lyg jie atitiktų skirtingus kalbos L₁ žodžio leksinius-semantinius variantus. Didesnio skaičiaus variantų išskyrimas vertiminiame žodyne, kitais žodžiais tariant, detalesnis kalbos L₁ žodžio

⁹ Ю. Д. Апресян, указ. работа, 106.

¹⁰ Русско-английский словарь, под общим руководством проф. А. И. Смирницкого, Москва, 1961.

¹¹ V. Baronas, V. Galinis, Rusų-lietuvių kalbų žodynas, I t., Vilnius, 1967.

¹² Pz., A. Lyberis, Lietuvių-rusų kalbų žodynas, Vilnius, 1962.

semantikos skaidymas galimas tik tada, kai semantiniai skirtumai tarp jų yra susiję su atitinkamais semantiniiais skirtumais kalboje L₂. Priešingu atveju, t. y. kai pakan-kamai neatsižvelgiama į žodžio semantikos ypatumus kalboje L₁, toks smulkinimas gali sudaryti klaidingą vaizdą apie to žodžio semantinę struktūrą ir nėra pateisinamas.

Palyginkime lietuvių k. žodžio *kojinė* pirmajame jo variante („ant kojų aunamas nertinis dirbiny“) ir jo anglišių ekvivalentų semantiką. Be pagrindinio ekvivalento *stocking*, jo ekvivalentu, pažymint trumpą *kojinę* („kojinaitė“), yra *sock*. Anglų kalbos leksinėje-semantinėje sistemoje opozicijos *stocking* – *sock* diferenciniu požymiu yra „ilgumas – trumpumas“. Lietuvių kalbos leksinėje-semantinėje sistemoje taip pat egzistuoja panaši opozicija *kojinė* – *kojinaitė*, *puskojinė*, kurioje minėtas diferencinis požymis susipina su diferenciniu požymiu „vyriška – moteriška“. *Kojinė* yra nežymėtas opozicijos narys, *puskojinė* – žymėtas (komponentai „trumpa“ ir „vyriška“). Remiantis šių žodžių semantikos palyginimu, lietuvių-anglų kalbų žodyne žodžio *kojinė* pirmasis variantas skaidytinas į du anglišioje pusėje, pridendant prie antrojo ekvivalento paaiškinimą – semantinį komponentą „trumpa“. Žodžio *sock* siejasi su tuo pačiu referentu ir jo ekvivalentus lietuvių kalboje jungia komponentas „trumpas“, žodžio *sock* šio varianto semantika nėra skaidoma anglų-lietuvių kalbų žodyne, ir tarp pirmųjų dviejų ir trečiojo ekvivalento dedamas kabliataškis¹³. Plačios semantinės apimties anglų kalbos žodis *to wash* atitinka tiek lietuvių kalbos žodį *prausti*, tiek ir *skalbti*. Tokie pavyzdžiai byloja apie tai, kad semantiniai skirtumai, nerelevantiški vienoje kalboje, gali būti relevantiški kitoje kalboje. Tai neretai apsprendžia skirtingą žodžio semantikos skaidymą vienkalbiame ir dvikalbiame žodyne.

Skirtingų kalbų žodžių semantinis ekvivalentiškumas pagrįstas semantinių komponentų ir jų konfigūracijų palyginimu. Ekvivalentiškumas nustatomas, remiantis visų pirma žemutinių komponentų sugretinimu, kurie, kaip minėta, sudaro konkretaus žodžio reikšminį pagrindą. Tačiau būtų neteisinga ignoruoti leksikografijoje viršutinius semantinius komponentus, kurie gretinamuose žodžiuose turi sutapti ir dažniausiai sutampa. Pats bendriausias komponentas, esąs hierarchinės schemos viršūnėje, pažymi kategorinį leksinės-gramatinės žodžių klasės požymį. Konversijos atveju tas požymis yra skirtingas, taigi turime dvi atskiras hierarchines schemas. Todėl šis atvejis reikalauja specialaus leksikografinio pateikimo būdo. Kiti viršutiniai komponentai pažymi subkategorinius požymius ar kitus bendresnius žodžio semantikos aspektus, pvz., „asmuo – ne asmuo“, pirmasis komponentas gali būti toliau skirstomas pagal lyties požymį („moteriškosios ir vyriškosios giminės“ komponentus; „veiksmo pereinamumas – nepereinamumas“; pagal veiksmo krypties požymį „artėjimo – nutolimo“ komponentus ir kt. Jei žodžio semantinėje struktūroje yra

¹³ A. Laučka, B. Piesarškas, E. Stasiulevičiūtė, Anglų-lietuvių kalbų žodynas (rankraštis).

skirtumų *šių* semantinių komponentų lygiu, paprastai turime skirtingus žodžio variantus kalboje L_1 . Tačiau dvikalbiuose žodynuose kalbos L_1 žodžio variantų, besiskiriančių šio tipo komponentais, ekvivalentus kartais patogu sujungti į vieną variantą. Pavyzdžiui, anglų kalbos veiksmažodžio *to shave* du variantai su skirtingais veiksmo pereinamumo požymiais anglų-lietuvių kalbų žodyne jungiami į vieną variantą ekvivalente *skusti(s)*, kuriame minėtas skirtumas reiškiamas morfologinėmis priemonėmis. Toks jungimas pateisinamas ir teoriškai su sąlyga, jei atsižvelgiama į žemutinių komponentų sudėtį. Abiem variantams turint tą pačią žemutinių komponentų sudėtį, jų ekvivalentai kalboje L_2 gali būti sujungti į vieną variantą; jei žemutiniai komponentai skiriasi, jų jungti negalima. Tuo vadovaujantis, galima jungti, pavyzdžiui, rusų kalbos žodžio *зерно* pirmąjį variantą („grūdas“) su antruoju variantu, turinčiu kuopiškumo komponentą („grūdai“), rusų-lietuvių kalbų žodyne.

Žemutiniai komponentai pažymi konkretesnius požymius ir atskleidžia vieno varianto specifinę semantinę struktūrą. Sintagmatiniame plane komponentinė struktūra gali varijuoti to paties varianto ribose, t. y. komponentų sudėtis gali būti nepastovi (vad. potenciniai komponentai), tačiau ekvivalentai paprastai priklauso tam pačiam variantui. Šiam žodžio semantiniam variavimui parodyti žodyne panaudojami skyrybos ženklai – dedamas kabliataškis, vietoj kablelio.

Kada kalbos L_1 žodžio ir jo ekvivalento kalboje L_2 komponentinė sudėtis nevisiškai sutampa (dalinis ekvivalentas), reikia nustatyti nesutampančius komponentus. Lietuvių kalbos veiksmažodžiams *smaližiauti*, *smaguriauti*, *skanližauti* nėra visiško ekvivalento anglų kalboje; savo komponentine sudėtimi artimiausias jiems yra frazeologinis junginys *to have a sweet tooth*. Vietoj lietuviškuose žodžiuose esamo komponento „skanus, gardus“ šis ekvivalentas turi komponentą „saldus“, kas daro ekvivalentą siauresnį už lietuviškus žodžius, ir žodyne reikia tai atitinkamai paaiškinti.

Dalinio ekvivalento atveju dažnai svarbu pateikti papildomą ekvivalentą, kuris kompensuotų pirmojo ekvivalento trūkstumą ar pašalintų jo perteklinį komponentą. Palyginę žodžio *miegalius* („kas ilgai miega“) ir anglų kalbos žodžio *sleep* („one who sleeps“) pirmajame variante žodynines definicijas, nustatome, kad pastarasis neturi komponento „ilgai“ ir todėl pažymi platesnę sąvoką – „miegotojas, miegantysis“. Tačiau kai kurie anglų kalbos aiškinamieji žodynai¹⁴ registruoja žodyje *sleep* ir šį komponentą. Pridėjus po kablelio papildomą ekvivalentą (*sleepy head*) lietuvių-anglų žodyne, šis komponentas bus pakankamai išryškintas. Savo semantika antrasis ekvivalentas gali būti daugiau nutolęs nuo kalbos L_1 žodžio už pirmąjį, skirdamasis nuo jo ne tik tuo vienu komponentu, bet ir kitais savo semantinės struktūros požymiais. Jo reikalingumas išplaukia iš to, kad jis savyje turi kaip tik tą komponentą, kurio neperteikia pirmasis ekvivalentas, arba pirmasis ekvivalentas įveda tokį

¹⁴ The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, 3d edition, Oxford, 1955; The Winston Dictionary, college edition, 1942.

komponentą, kurio nėra kalbos L_1 žodžio komponentinėje sudėtyje. Pastaruoju atveju papildomo ekvivalento paskirtis – panaikinti perteklinį komponentą. Abiem atvejais tarp pirmojo ir antrojo ekvivalento (jei jų yra daugiau, tai tarp sekančių) dedamas kabelis, kurio funkcija parodyti, jog skirtumas tarp ekvivalentų neatspindi jokių semantinių skirtumų pačioje kalbos L_1 žodžio semantinėje struktūroje. Atskyrimas kabeliu parodo vienodą šių ekvivalentų santykiavimą su kalbos L_1 žodžio reikšme. Ekvivalentų su skirtinga komponentine sudėtimi šuartinimas, jų savotiškas susidūrimas leidžia tiksliau atskleisti žodžio, neturinčio visiško ekvivalento kalboje L_2 , semantinę struktūrą. Šią specifinę leksikografinę priemonę pažymėsime sąlyginiu terminu „leksikografinis kontekstas“.

Pavyzdžiui, anglų kalbos būdvardžio *homely* variantas „causing one to think of home or to feel at home“¹⁵ turi lietuviškus ekvivalentus „šeimos, namų“. Tačiau išryškinant jų pažymimos sąvokos tam tikrą aspektą – šeimos ar namų židinio jaukumą, šilumą – reikalinga po kabelio pridėti „jaukus“. Kaip tik šiame „leksikografiniame kontekste“ apibrėžtesnę prasmę įgyja ir pirmieji du ekvivalentai; kartu jame patikslinamas jų kategorinis komponentas „savybė“. Jei remsimės angliškojo žodžio semantine struktūra, o ne semantiniiais skirtumais tarp jo lietuviškųjų ekvivalentų „šeimos, namų, jaukus“, darosi aišku, kad negalima pateikti anglų-lietuvių kalbų žodyne ekvivalento „jaukus“ atskirai nuo pirmųjų ekvivalentų¹⁶.

„Leksikografinio konteksto“ vaidmuo yra itin ryškus polisemantinio žodžio ekvivalento daugiareikšmiškumo panaikinime. Pavyzdžiui, anglų kalbos žodžio *to mix* pirmajam variantui neužtenka duoti daugiareikšmį lietuvišką ekvivalentą „maišyti“. Pridėjus po kabelio ekvivalentą „išmaišyti“, panaikinami tie pirmojo ekvivalento leksiniai-semantiniai variantai, kurių nėra anglų kalbos žodyje *to mix*.

Pavyzdžių, iliustruojančių „leksikografinio konteksto“ vaidmenį, galima rasti apšiai, tačiau jų pateikimas ir interpretavimas užimtų daug vietos. Šalia kai kurių kitų priemonių „leksikografinis kontekstas“ – svarbi priemonė, padedanti atskleisti semantinę struktūrą tų kalbos L_1 žodžių, kurie turi tik „dalinius ekvivalentus“ kalboje L_2 . Pats „dalinių ekvivalentų“ klausimas tiek semasiologiniu, tiek ir leksikografiniu požiūriu labai įdomus ir reikalauja tolimesnio nagrinėjimo.

Žodžių semantikos tarpkalbiniame gretinime kartais pasinaudojama distribucinės analizės elementais. Antai, analizuojant vienų veiksmožodžių semantiką, atsižvelgiama jų pažymimo veiksmo subjekto, kitų veiksmožodžių – veiksmo objekto semantinius požymius. Pateiksime keletą pavyzdžių.

Lietuvių kalbos veiksmožodžio *plaukti* semantika nėra apribota jo pažymimo veiksmo subjekto pobūdžiu, tuo tarpu atitinkamos reikšmės angliški veiksmožodžiai

¹⁵ A. S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield, *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 2nd edition, London, 1964.

¹⁶ „Jaukus“ pateiktas kaip trečiasis *homely* variantas V. Baravyko, *Anglų-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, 1958.

turi skirtingą subjektinę distribuciją. *To swim* savo pagrindiniame variante siejasi tik su subjektu, turinčiu „gyvo daikto“ požymį, o *to float* ir *to drift* – su subjektu, turinčiu „negyvo daikto“ požymį. Sutinkamai su tuo lietuvių-anglų kalbų žodyne angliški ekvivalentai žodžiui *plaukti* dalijami bent į du variantus, atspindinčius skirtingą anglišių veiksmažodžių subjektinę distribuciją (jei prie varianto, kurio veiksmo subjektas „negyvas daiktas“ priskirsime ir „laivus“, nors šioje anglų kalbos veiksmažodžių semantinėje grupėje ir šis subjektinis požymis yra reikšmingas). Skirtingai nuo lietuvių kalbos atitinkamų veiksmažodžių anglų kalbos veiksmažodžio *to wash* veiksmo objekto distribucija nėra reikšminga (pvg. su lietuvių k. *plauti* ir *prauti*). Lietuvių kalbos veiksmažodžių *valyti*, *mazgoti*, *šveisti* semantikai įnagio požymis nėra reikšmingas, o anglų kalbos atitinkamuose veiksmažodžiuose *to scrub* ir *to sponge* įnagio komponentas yra jų pačioje semantinėje struktūroje, kuris minėtuose lietuviškuose veiksmažodžiuose gali būti išreikštas tik už žodžio ribų ir lietuvių-anglų kalbų žodyne turi būti eksplicitiškai nurodytas, pridėdam, pvz., prie veiksmažodžio *mazgoti* įnagio komponentą – (*šepečiu*) prieš *to scrub*, (*kempine*) prieš *to sponge*.

Skirtingų kalbų žodžių semantikos ekvivalentiškumas turi taip pat remtis tų žodžių konotacinių reikšmių sugretinimu. Dvikalbiuose žodynuose rasime tokių netikslumų, kaip antai: L_1 šnekamosios kalbos žodžiui pateikiamas nešnekamosios kalbos ekvivalentas kalboje L_2 , emocionaliai nuspalvintam žodžiui – ekvivalentas, neturįs to nuspalvinimo, ir pan. Vienkalbiame žodyne šioms reikšmėms pažymėti vartojamos įvairios santrumpos, o žodžių definicijos atskleidžia tik žodžio denotacines reikšmes. Dvikalbiame žodyne negalima pasitenkinti atitinkamos santrumpos pateikimu, o svarbu rasti ekvivalentą, turintį tą patį konotacinį komponentą. Taip, anglų-lietuvių kalbų žodyne prie žodžio *noddle*, be santrumpos *šnek*, reikia duoti bent vieną ekvivalentą su tuo pačiu konotaciniu komponentu, pvz., *makaulė*. Prie konotacinių reikšmių perteikimo dvikalbiuose žodynuose klausimo šiame straipsnyje dėl vietos stokos plačiau neapsistosisime.

Detalesnė žodžio semantikos analizė ir jos gretinimas kalbose L_1 ir L_2 semantinių komponentų pagalba, atsižvelgiant taip pat į žodžių distribucinius požymius, turi pirmaeilės reikšmės objektyviam ir tiksliam žodžių ekvivalentiškumo nustatymui dvikalbiuose žodynuose. Nėra abejonės, kad šiuolaikinės leksikologijos ir semasiologijos teorinių teiginių ir metodų taikymas leksikografinėje praktikoje prisidės prie žodynų kokybės gerinimo, įvairesnių jų tipų pasirodymo. Antra vertus, negalima nepažymėti to fakto, kad leksikografinė medžiaga vis plačiau panaudojama leksikologiniams ir semasiologiniams tyrinėjimams, kas byloja apie šių mokslo disciplinų tarpusavio sąveiką.

Vilniaus valstybinis pedagoginis
institutas
Anglų kalbos katedra

Įteikta
1971 m. rugsėjo mėn.

THE SEMANTIC STRUCTURE OF A WORD AND LEXICOGRAPHICAL PRACTICE

B. PIESARSKAS

Summary

The comparative analysis of semantic structure of words in languages L_1 and L_2 is of utmost importance in lexicography. It may be done by the method of componential analysis, taking into consideration the distributive properties of words, too. When the componential structure of the compared words does not coincide it is important to determine the differential semantic components. In the bilingual dictionary a second equivalent either contains the lacking component of the first equivalent or eliminates its redundant component. The specific lexicographic means is conventionally called the "lexicographic context".